

Bekezdések Vas Istvánról

Ha az emlékezetünkben hozzátapadt jelzőket próbáljuk a gyász fájdalma ellen küszködve úgy-ahogy elrendezni, részletek helyett először az ozthatatlanság, a *sokféleségben az egység*, az ellentétek keresztveződési pontján táborot ütő szellem képlete rajzolódik elénk. Elutasítja a személyiséget szétszabdalo, választásra kényszerítő redukciókat. Egész mivoltában akar ön-maga lenni, és teljességében vállalni azt, ami hozzá tartozik, ami az övé. Nem dönt élet és mű, politika és szerelem, idefenn és oldalenn, misztika és racionalizmus között. Kora minden fontosabb szellemi mozgalmához köze van: a polgári eszmékhez és a szocializmushoz, az avantgárdhoz, a Nyugathoz, az új klasszicizmushoz, a népi írókhoz.

*Az egyik hűség ide ránt, a másik húz oda.
Feszít a kín: „Vagy ezt, vagy azt!” — De nem és nem! Soha
Nem, amíg én vagyok én, amíg érzem, hogy egy vagyok,
Egy hűségemet sem nyelik el ezek a „vagy-vagy”-ok.*

Ha Vas *individualizmusáról* beszélünk (márpedig a *Summa fidei* eszméiben is, hangvételében is a *Te meg a Világ* Szabó Lőrincéhez kapcsolódik), a teljes ember és a teljes élet bemutatásának, vállalásának igényére gondolunk, s aki az önéletrajzi személyiséget múlt századi maradványnak tartja, valóban fölfedezhet valamit ravasz modernségének sokat emlegetett „ómódiságából”. Szabó Lőrinctől eltérően viszont „az Egy álmait” nem a bensőség tengerében keresi, hanem az itt és egyszer élt esendő életben akarja megvalósítani.

Az Egy önérzetes védelme visszajáról a *divatoktól való idegenkedést* jelenti, mindig a saját út keresését. Ideológiai vitái, szakításai, irodalmi polémiai rendre a függetlenség, a megújuló önmagából való merítés elvére vallanak. Kassákkal való szembefordulását némi íróniával a freudikus apagyilkossághoz hasonlítja egy helyütt, valójában a függetlenedés manifesztációja volt, béklyók levetése. Ettől fogva büntudat nélkül írhat rimes verset, befogadhatja a népi dalforma hatását, és keresheti az utat ahhoz a „maradi modernséghez”, amelynek apját később Eliotban fedezi föl. Ehhez viszont a látomásos költészet évadja idején is ragaszkodik, legyen bár a képhalmozás poétikája szürrealista vagy folklorisztikus eredetű. Prózaibb, puritánabb nyelvet keres, amelyhez a mintákat főleg a latinoknál, az angol költészet egyik vonulatában és az újjörög líra mestereinél találja meg. A metaforák ragyogásánál jobban vonzza a nyelvi anyag mondattani kidolgozása, rafinált többletjelentést biz a töltelék-szavak, a másodlagos mondatrészek kifejező erejére, a „határozók és kötőszavak” habarcsára. Pontosítani! — tanácsolja a *Nyelvtani kérdésekben*, mert

*Az igével sokat ki lehet mondani,
De imbolyognak viszonylatai.
Teszti. Megteszi. De ki? Az alany
Legtöbbnyire bizony bizonytalan.
De az igekötők bezzeg határozottak:
Jól válogatva cselekedni tudnak.
Az sem mindegy nekünk, hogy — teszem azt —
Az Alany meghalaszt vagy elhalaszt.*

Csinján bánik a *mitoszokkal* is. Egyszerűsítés lenne mitologizmusellenesnek nevezni szemléletét, hiszen például az Argonauták köréhez személyesen és szellemileg egyaránt közel állt.

Viszont félreérthetetlenül elhatárolja magát a mítoszértelmezés olyan változataitól, amelyekben ködösséget, önmagát mélységnek feltüntető zavarosságot vél fölfedezni. A maga részéről a ráció és a humanitás titánjával azonosul, *A tűzlopóval*, aki szembeszegül a vak isteni hatalommal, a különbségeit erejével fölbonntja a homályt, az álnaiv egységet.

Ehhez képest elméletben és költői gyakorlatában szívósan küzd az ún. *intellektuális*, a gondolatot és a gondolkodást költői élménnyé avató líra rangemeléséért. Természetesen e törekvésében nincsen egyedül, közvetlenül előtte jár Babits, Szabó Lőrinc, József Attila, a távolabbi előzmények között föltűnik Csokonai, Vörösmarty, Arany, Ady. Vas mégis úgy érzékeli, hogy az irodalmi és kritikai köztudat megengedhetetlen különbséget tesz élet-élmény és kulturális élmény között, az előbbi javára. Az ő számára a műfordítói munka, az irodalmi, filozófiai, történelmi olvasmány, a műalkotások élvezete az egész embert megragadó és fogva tartó léttény, a költő felhasználja a tanulmányíró erudícióját, de ez csak a kifutópálya, ahonnan a költészet fölszárnyalhat. *Velazquez Vénusza* nemcsak vizuális érzékeségével megragadó esszé, hanem egyben elemi erővel feltörő vallomás a test szépségéről és az igazi hús-vér szerelemről. Az *Etruszk szarkofág* meg az itáliai, hellászi nagy versek és „futamok” a művelődéstörténeti élmény egyénivé sajátítása és egyetemes jelentésűvé emelése révén válnak műalkotásokká. Legszebb és -szenvedélyesebb ars poeticáit egy misztikus szent „intelmeit” parafrázálva és fejtegetve adja elő, vagy *Radnóti naplót olvasva* fogalmazza meg: „Milyen kevés élet, mennyi irodalom! / És hogy átsap az élet a meddő szavakon!”

Nem feledkezhetünk meg *urbanitásának* sajátos összetett természetéről sem. Bár a Szép Szó és a Válasz közötti döntéskényszerében a népiek mellé állt, izig-vérig városi költő (persze a terminológiát, a „lefokozó jelzőket” mindig fölényesen visszautasítva). Budapest, annak is sokszor elmarasztalt pesti oldala volt az igazi világa. A lebombázott főváros látványa az egyik legszökrázóbban indulatos kifakadást és vallomást fakasztja föl benne. Életébe beleivódtak a szürke ködök, a „Telepek, házak, gyér fű, farakás” sivár képei; mindennapjaihoz hozzátartoztak a kávéházak, a munkahely ipari szennye, a följelentgető kollégák, házmesterek. Mégis, az ország színe-java, értéke is ide gyűlt össze nyugati kultúrát teremteni, és ez, az ifjúság, az irodalom, a szerelem, a boldogság emlékeivel együtt, megszépíti a csúnyát: a bűvölő és a riasztó élmények együtt válnak egy élet foglalatává. Külföldi utazásairól szóló verseiben is — beleértve az Örök Város élményét — mintha a kopottas, diszítetlen, káprázat nélküli pesti környezet toposza élné tovább a maga életét: „Milyen szép tud lenni a szürkeség!” „Mert kevés itt a kép. És néha csak.” „Őshazámban vagyok.” A természeti élmény ugyancsak városias színezetet kap Vas költészetében: mindenekelőtt a kert és a virágok kultuszában jelenik meg, gyakran megint egy város, Szentendre panorámájával a háttérben, bensőségesen összefonódva a szerelem, később a halálra készülődés „filozófiájával”.

Kivált önéletrajzi regényciklusában sok szó esik a magyar—zsidó kettősségről, *származás és hovatarozás* kérdéséről. Akárcsak Radnóti, ő is magyar költőnek tartja magát, az asszimiláció dolgában azonban végtelenül kényes arra, mihez, milyen minőséghez, melyik magyarsághoz kíván hasonlítani. „Nem jelen arcod az, mely szívem élő vágya, / Szerelmem Magyarország, a képzeletbeli, / Arany, Balassi, kurucok szebb világa.” Arany dekadens unokájának vallja magát, Rákóczi a kedvenc politikusa. A *Nagyszombat, 1704*-ben a nemzeti önkritika jogos szavai elválaszthatatlanok a vállalás, az összekötöttség kitephetetlen érzésétől. Rákóczi értelmessége a vezetése alatt harcoló magyarok irracionális viselkedése láttán analóg lehet a honfitársait ugyancsak kívülről is látó költő megütközésével, aki a legmagyarabb magyar, Bartók idegenségét is észreveszi „édes testvérei között”; az ügy mellett itthon kitaró hadvezért éppen úgy megérti, mint az emigrációt választó zeneszerzőt, s ebben a kétsarkú tipológiában rejtjelezve a saját magyarságélményének összetettségéről is tudósít.

Az érzés változásai és a változatok megformálása iránti érzéken kívül *leplezetlen őszintesége* egyéníti szerelmi költészetét. A szókimondás természetesen nem korlátozódik a testről, a közös boldogságról szóló versekre, a *Csak azt nem* és a hozzá hasonló versek trágár-

ságot fölényes művészettel elkerülő célzásaira vagy az *In flagranti*-ban kipróbált módszerre, ahol (a titkot a nádasnak kifecsegő Midászként) Vas a halandzsanyelv által üzeni meg a másképp elmondhatatlant. Irritálja a prudéria; mohó szenzualizmusa tabuk, tilalmak ellen tör: gátolatlanul, de nem izléstelenül akar kimondani mindent, ami emberi. Kavafisz „borzongatóan szép” homoszexuális verseit is megvédi, tanulmányt szentel a „szemérmes Arany” erotikájának, önéletrajzában feszengés nélkül ad számot saját és nemzedéke szerelmi életéről. Ugyanakkor spiritualizálja a testiséget, a naturalisztikus részletekre középkorias, trubadúros nótisztelet fénye vetül, és az abszurd hité, hogy a szerelem személytelenül vagy inkább személyfölöttien túléli a földi életet, mint egy platóni eszme vagy mint „egy rajz”:

*Ilyen buják csak azok tudnak lenni, akik már
Nincsenek, csak ezekben a vonalakban vannak,
Elrejtve ebben az ölelésben. Ebben az áttetsző,
Sziporkázón szilárd szerkezetben. És ennek a zártkörű
Sokadalomnak minden életjelében ők, csak ők
A névadók, ugyanők ketten. Te meg én, te meg én.*

Önmagának mindenestül vállalása Vasnál nem gátlástalanság, hanem részint törekvés, hogy a legőszintebben azonosuljon a bensejéből, fiatal kora pszichoanalitikus szóhasználatával a tudatalattiból érkező késztetésekkel, részint az alázatnak egy sajátos megnyilatkozása, amelyet jobb szó híján *ráhagyatkozás*-nak nevezhetnénk. Lesz, ami lesz; akár van, akár nincs, döntsön helyettem az Isten; „És vagyunk, amik vagyunk.” Versben, prózában nem ritkák nála az efféle szentenciák. Ez a szemlélet különös, *sugárzó eleganciát* ad emberi magatartásának és írói világának. Lehet egyszerre szerény és önértetes: azt az anyagot formálja, azt a szintet variálja, amely éppen neki jutott, adatott (eddig a szenvedő igemód), de a feldolgozás módja, a „termék” kvalitása, a cselekvő modalitás oldala az övé. Áthúzhatja, mint Weöres Sándor, a NAGYSÁG szót és célképzetet, mégsem kell elvonnia a tekintetét a példaképszerű „nagyoktól”. Hirdetheti, hogy az emberi szellem terepe az ész, az értelem, a természet világa, Avilai Terézt követve nem zárja ki azonban, hogy a kegyelemben Isten „föl-függeszti” az ésszerű empiria érvényességét — csak ne az emberi önhietség függessze föl. Már Arany remek szatirát írt *A sárkányról*, mely „Szárnyaira emelkedék, / Hogy elhagyná a földi port, / Melyet a szél szemébe hord.” Ezzel és Horatiuséval rokon Vas „kispolgári”, „tisztviselői” ironiája. Nem áll lábujjhegyre, nem igyekszik följebb kapaszkodni, nem ágál, ha úgyszincs értelmé. Az alázat révén éri el, szerzi meg az izlésséggé, a finom mértéktartás, a választékosság kiváltságait.

Észjárás- és alkattörténetileg ez a magyar művelődésben meglehetősen ritka szellemi attitűd két, látszólag egymástól távol fakadó forrásból táplálkozik. Az egyik a magyar népismeret: „Mondják, a karóba húzott, hajdani magyarok / Között nem egy akadt, aki a karón pipázgatott” — a nemzetkarakterológiai hagyomány arra tanít, hogy kinpadra feszítve is őrizzük meg fölényünket, önbecsülésünket. A másik minta a sztoikus filozófiáé. Epiktétosz a szabadság legnagyobb akadályának azt tartja, ha olyat akarsz, ami „nem rajtad múlik, nem áll hatalmadban”, és „olyasmire vágysz, ami másoktól függ, és mulandó”. Az okos nem tesz saját véleménye ellen, nem téríthető el alapeszméjétől: „ha istenhez csatlakozik, biztonságban teszi meg útját”. Vas István már a *Keselyű idő* fenyegette kora ifjúságában fölismerete ennek az önmegtartó gondolati és lelki stratégiának korszerűvé tehető, önvédelemmé fejleszthető tanulságait, és erre építette a tisztességes túlélés esélyét példázó, termékeny öregkorában betetőzött életművét:

*A világban, e kotyvasztó fazékban,
A történelem gőzölögve fő,
Fölöttünk, egyre keskenyebb karéjban,
Keringve száll a keselyű idő.*

*Mi vár reánk ezen túl, ne keresd,
Ne gondold már, csupán a jelen évre,
A többit pedig bizzuk egyenest
A szenvedések árva istenére.*